

Bir Bilgi Kaynağı Olarak Efemera ve Türleri

Ephemera and its Types as an Information Source

Ş. Nihal SOMER* ve İshak KESKİN**

Öz

Bilimsel çalışmaların farklı kaynaklarla desteklenmesi, araştırmaların eksiksiz bir şekilde ortaya konulabilmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda özellikle gündelik yaşamın ayrıntılarını belgeleyen ve bu nedenle kültür tarihi çalışmalarında kullanılabilecek güçlü niteliklere sahip efemera türü belgelerin de bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesi gerekir.

16. yüzyıldan itibaren gündeme gelen, özellikle bilimsel araştırma paradigmasının değişimiyle sürekli artan bir önem kazanan efemera, konuya yaklaşım ve kaynak değerleri yanı sıra tanım ve türleri anlamında da tartışılmaktadır. Bu bilgi kaynağının özellikle koleksiyoncular, arşivciler, kütüphaneciler ve müzeciler tarafından mesleki bakış açılarına dayalı çeşitli tanımları yapılmıştır. Ayrıca efemeranın türlere dayalı olarak değerlendirilmesi söz konusudur ve şüphesiz bunlar arasında arşivlerin, kütüphanelerin ve müzelerin koleksiyonlarına dâhil edebilecekleri birbirinden farklı türler bulunmaktadır.

Bu makale, temelde Türk arşivcilerin dikkatini efemera konusuna çekmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, efemeranın tanımı ve tanımsal sorunları incelenerek arşivcilik bakış açısını yansıtan yeni bir tanım getirilmeye çalışılmış, farklı bakış açılarıyla sınıflandırması ele alınmış ve arşivlere kabul edilebilecek türlere de değinilmiştir.

Anahtar sözcükler: Efemera, Arşivcilik, Arşiv belgesi

Abstract

In order to create a complete research, it is important to support the scientific studies with a variety of sources. In this context, ephemera like documents which particularly document the details of everyday life and with strong characteristics that can be used in cultural history, should be evaluated as information sources.

Ephemera, which came up in the 16th century, and whose importance continuously increased with the change in the paradigm of scientific research, is being discussed in terms of the approach to the subject and its resource value as well as its definition and its types. This information source has especially been defined in different professional points of view by collectors, archivists, librarians and museum curators. Additionally, ephemera has been evaluated in terms of its types and doubtlessly these include different types archives, libraries and museums can add to their collections.

* Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul. (nihal.somer@gmail.com)

** Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul. (ishakkeskin@gmail.com)

In this article whose essence is to draw the attention of Turkish archivists to the subject of ephemera, the definition of ephemera and its definitional problems have been investigated and ephemera has been redefined to reflect the archival point of view, has been classified with different perspectives and the types that can be admitted to the archives has been mentioned.

Keywords: Ephemera, Archival science, Archival record

Giriş

Efemera, oldukça farklı türde ve içerikte çeşitli materyale verilen ortak addır. Bunlar arasında şimdiye dek çoğunlukla bireysel toplama çabalarına konu olan okul diplomaları, faturalar, karneler, otobüs, sinema ve piyango biletleri, spor toto ve spor loto kuponları, gazete nüshaları, tanıtım broşürleri, mektuplar, lokanta mönüleri, tapu ve noter senetleri, banka dekontları, çikolata ve sakızlardan çıkan kartlar, sigara kutuları, posterler, pasaportlar, fotoğraflar, kartpostallar, düğün davetiyeleri, kartvizitler gibi gündelik hayatın ayrıntılarını belgeleyen materyaller sıralanabilir.

İnsanlığın belgesel mirası arasında sayılabilecek önemli kaynaklar içerisinde yer alan efemeranın, özellikle günümüz sosyal tarih araştırmalarında yararlanılan bir kaynak oluşu giderek ün kazanmasını sağlamıştır. Ne var ki, bu kazanım onun bilgi kurumları arasında iyi tanınmasını beraberinde getirmemiştir. Bu yüzden efemera, Burant'ın (1995, s.192) ifadesiyle, genel anlamda "iyi tanınan ve teşhis edilen bir olgu değil"dir. Efemerayı insanlık tarihinin kültürel hafızası olarak derleyip koruyan, düzenleyen ve erişime açan bilgi kurumları arasında yer alan arşivler için de durumun genel olarak aynı olduğu ve Türkiye'de de henüz gereken ilgiyi göremediği söylenebilir.

Bu gerçekten yola çıkan çalışmamızda, efemeranın tarihsel gelişimi, tanımı ve türleri üzerinde durulmuş ve Türkiye'de genellikle koleksiyoncular tarafından değerli bulunan bu bilgi kaynağının önemi ve korunmasıyla ilgili bilincin artmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tarihsel Arka Plan

Efemera koleksiyonlarının oluşturulması yeni bir gelişme değildir. 17. yüzyılda John Bagford (1650–1715), John Selden (1584–1654) ve Samuel Pepys (1633–1703) gibi bazı koleksiyoncular el ilanları gibi materyalleri toplamışlardır. Bunlardan Bagford ve Selden'in topladıkları günümüze kadar ulaşmıştır (*The Ephemera of Trade*, 2001). 19. yüzyılda ise Sarah Bankes (1823–1904) ve Baron Anselm Salomon von Rothschild (1803–1874) kartvizit biriktirmişlerdir. 20. yüzyılda Sir Ambrose Heal (1872–1959) ve John Johnson (1841–1917) da dâhil olmak üzere daha pek çokları efemera toplamışlardır (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.7, *The Ephemera of Trade*, 2001).

Bu gelişmelerin yanı sıra 20. yüzyılın son çeyreğinde efemerayı ilgi alanı olarak belirleyen bazı derneklerin kurulduğu görülür. Bunların ilki, Maurice Rickards

önderliğinde *Ephemera Society* adıyla 1975 yılında İngiltere’de kurulmuştur. Bu dernek, efemerayı tanıtmak amacıyla ilk sergisini Londra’da 11 Kasım 1975’te, ilk pazar/alış-veriş etkinliğini de Aralık 1976’da yapmıştır. Çok hızlı bir gelişme seyri gösteren dernek, 1970’lerin sonunda üye sayısını 200 civarına çıkarmış, her ay bilgisini paylaşmak isteyen yeni üyelerin verdiği konferanslar düzenlemeye başlamış ve kısa sürede bin üyeli, ayda bir pazar etkinliği düzenleyen, üç ayda bir *The Ephemera* adında bülten yayınlayan bir organizasyon haline dönüşmüştür (de Beaumont, 2010).¹

Sonraki yıllarda sahaya ilgilenen derneklerin sayısındaki artışın yanı sıra hedeflerinde de gelişmeler olmuştur. Etkinlik sahasını yerel, ulusal ve uluslararası düzey olarak belirleyen derneklerin kurulması, onların bakış açılarındaki gelişmelerin önemli göstergeleri arasında görülebilir. Bunların yerel düzeyde olanlarına *Ottawa Collectors’ Society*, ulusal düzeydekilere her biri binden fazla üye ile kurulan *Ephemera Society of America* (1980), *Ephemera Society of Australia* (1987) ile *Ephemera Society of Canada* (1989) ve nihayet uluslararası düzeyde kurulanına da *International Ephemera Council* örnek olarak verilebilir. *Ottawa Collectors’ Society*, bira şişesi etiketi ve kibrit kutusundan tren tarifesine ve politik posterlere kadar çeşitli konularda efemera toplayan yerel bir dernektir. *Ephemera Society of America* ve *Ephemera Society of Canada*, üç ayda bir bülten yayınlar, yılda bir kez konferans ve ayrıca resmi satış toplantıları düzenler. *Ephemera Society of Australia* ise, üç ayda bir bülten çıkarır. Şimdiye kadar efemera toplanmasıyla ilgili iki önemli konferans düzenlemiş olan dernek, yılda iki kez Büyük Efemera Fuarı adıyla bir etkinliği de organize etmektedir. Dernek, Melbourne’de iki ayrı müzayede salonuna sahiptir. *International Ephemera Council* ise, dünyanın farklı yerlerindeki yerel ve ulusal düzeydeki efemera organizasyonlarıyla bağlantılı olmak ve bu tür örgütler arasında işbirliğini geliştirmek üzere kurulmuştur (Burant, 1995, s.189-190; Stone, 1998, s.102).

Dikkate değer bir çeşitliliğe sahip olan efemera için zaman içinde türlü uzmanlık alanlarının oluştuğu gelişmeler yaşanmıştır. Uzmanlıklar genellikle ya belirli bir konuda (demir yolları uzmanı ve giysiler uzmanı gibi) veya belirli bir materyal üzerinde (biletler uzmanı, posterler uzmanı gibi) yoğunlaşmıştır. Ancak, hem konu hem de materyal üzerinde uzmanlaşmış birçok efemera koleksiyoncusu da vardır. Ayrıca, efemerayla ilgili daha kapsamlı konulara yönelik uzmanlıklar (belirli bir dönem efemerası uzmanı ya da efemera tasarımı uzmanı, efemera üretimi uzmanı gibi) yanı sıra bu belgelerin kataloglanması, sergilenmesi ve konservasyonu gibi işlemlerde uzmanlaşmalar da söz konusudur (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.17).

1 Halen İngiltere dışındaki yirmiden fazla ülkeden yedi yüzün üstünde üyesi olan *Ephemera Society*’nin 1970’li yıllarda başlayan etkinlikleri günümüzde de devam etmektedir. Adı geçen Derneğin sergileri sadece Londra’da değil İngiltere’nin farklı yerlerinde de düzenlenmektedir. Derneğin yayın organı olan ve dört sayfalık bir bülten olarak çıkmaya başlayan *The Ephemera* günümüzde en az 32 sayfa olarak yayımlanmaktadır (de Beaumont, 2010).

Uzmanlık alanlarına dönük bu gelişmeler, aynı zamanda türlere bağlı bir örgütlenmeye doğru gidildiğini de göstermektedir.² Bu örgütlerin her biri kendi alt alanları için yayınlar yapmaktadır. Örneğin posta kartları ve diğer efemera koleksiyonlarıyla ilgili geniş bir yelpazede ve ilginç çeşitlilikte, muhtelif konulara yönelik reklâmlar ve makalelere yer veren *The Postcard Collector*³ böylesi bir örgütlenmenin ürünü olarak yayınlanan bir dergidir. Bunun yanı sıra antika kapı kolları/tokmakları, film anı materyalleri gibi türleri toplayan kimi uzmanlaşmış grupların yayımladığı dergiler de vardır (Burant, 1995, s.190).

Efemeranın içeriğinden kaynaklanan çekiciliği onun ticari meta olarak algılanmasına da zemin hazırlamıştır. Bu konuda özellikle ilgi toplayan bir etkinlik olan “ticari nostalji pazarı” Melbourne’de kurulmaktadır. Ephemera Society of Australia’nın merkezi olan Melbourne, bu pazarın yanı sıra çeşitli efemera etkinliklerinin düzenlendiği oldukça faal bir şehirdir ve (bu yüzden olsa gerektir ki) Avustralya’nın efemera başkenti olarak görülür (Stone, 1998, s.102).

Burada konunun tarihsel boyutunun açıklanması için ayrıca kimi sergi faaliyetlerinden, örneğin National Archives of Canada tarafından 1980’lerde düzenlenen iki sergiden söz edilebilir (Burant, 1995, s.193). Diana Tardif-Côté tarafından hazırlanan *Painters of Canada Series Exhibition of Christmas Card*, ilk kez 1983 yılında National Archives of Canada’da ziyarete açılmıştır ve daha sonra tüm ülkede ondan fazla yerde ziyaretçilerinin ilgisine sunulmuştur. Bu sergi ile birlikte *Group of Seven* yanı sıra 1920 ve 1930’lardaki diğer Kanadalı sanatçıların sanatı da teşhir edilmiştir. Lydia Foy tarafından *In the Best Style of the Art Commercial and Fine Art Prints in Canada 1850–1950* adlı diğer bir sergi ise, 7–22 Mayıs 1984’te National Archives of Canada’da düzenlenmiş ve böylece bu kurumun Resim Bölümü’nün sahip olduklarının ticari olarak değer bulup bulamayacağı hakkında zemin yoklaması yapılmıştır.

Ayrıca arşivlik değere sahip olan efemeranın arşivlere kazandırılması konusunda bilimsel toplantılar düzenlemek de bir süredir gündemdedir. Söz gelimi Association of American Archivists tarafından 1976 yılından itibaren düzenlenen senelik konferanslar bunun en güzel örnekleridir. Bu konferansların 1976, 1986 ve 1992 yıllarında düzenlenenlerinde “dokümantalist yaklaşım” adı verilen ve tarihsel belgelerin (aktif olmayan geleneksel belge devralma stratejisinin aksine) bizzat sahadan toplanması anlamına gelen daha etkin (aktif) eğilim ele alınmıştır. Yine 1991 yılında Banff’da (Kanada) Association of Canadian Archivists tarafından düzenlenen çeşitli konferanslarda efemeranın sağlanmasında bu aktif ve pasif yaklaşımlar değerlendirilmiştir (Burant, 1995, s.193).

Bu konuyu ele alan bazı temel eserlerden burada ayrıca söz edilebilir. Örneğin Kanada’da efemera konusunda arşivsel uygulamalarda temel el kitabı olarak görülen ve

2 Bu bağlamda, aynı türü toplayanlara özel isimler verildiğine de rastlanır. Örneğin posta kartları toplayanlar kendilerini “deltiyolojist (deltiologist)” olarak adlandırdılar (Burant, 1995, s.190).

3 F&W Publications, Inc. tarafından ayda bir yayımlanan dergi 2009 yılından itibaren yayımlanmamaktadır (Sparks, 2009).

The Archives Association of British Columbia tarafından yayımlanan *A Manual for Small Archives* bunlardan biridir. Söz konusu eserde, efemeraya önemli arşiv malzemesi muamelesi yapılması, sağlanmasında aktif bir yaklaşım ortaya konulması ve spesifik efemera fonları oluşturulması savunularak efemeranın özel parçalarının edinilmesi gereği üzerinde durulmaktadır. Bu amaca yönelik olarak da “toplum mitingleriyle, politik ve sosyal toplantılarla, tiyatro ve diğer olaylarla ilgili yayınların ve broşürlerin kopyalarının” arşivlerin koleksiyonları arasına dâhil edilmesi ve “düzenli olarak yayınlanan bültenler, gazeteler ve diğer yayınların posta/adres listelerine” eklenmesi önerilmektedir (Coles, 1988, s.148). Belirtilen sahalardaki efemeranın edinilmesi konusundaki bu aktif yaklaşım, Kanada’nın bazı yerlerinde, özellikle geleneksel belgelerden ziyade gündelik yaşamın ayrıntılarını belgeleyen malzemenin derlendiği arşivlerde uygulanmaktadır (Burant, 1995, s.193).

Ülkelerin (özellikle) ulusal ve halk kütüphanelerinin de efemera topladıkları bilinmektedir. Örneğin Avustralya’nın devlet ve bazı eyalet kütüphaneleri efemerayı daha aktif biçimde toplamayı hayata geçirmiştir. Bu bağlamda Avustralya Milli Kütüphanesi, Avustralya yaşamı, sosyal hayatı, gelenek-görenekler, popüler kültür, kamunun ilgilendiği ulusal olaylar ve konular ile ilgili efemerayı 1960 yılından beri toplamaktadır (National Library of Australia, 2011). Eyalet kütüphanesi olarak *Manuscript Division of the State Library of Victoria*, politik gösteriler sırasında dağıtılan materyalleri ve ilanları toplamak üzere düzenli olarak parlamento meydanlarına arşivcilerini göndermektedir. Bir diğer eyalet kütüphanesi olan The State Library of New South Wales ise resmi olarak özel bir depo oluşturmuş ve buraya bir efemera kütüphanecisi atamıştır. Bu kütüphanecinin işi, New South Wales halkını ilgilendiren tüm materyallerden bir örnek derlemektir (Burant, 1995, s.194; Organ, 1987).

Burada ayrıca efemeranın şahıslar tarafından toplanarak koleksiyon haline getirildiğinden de söz etmek gerekir. Şahısların oluşturduğu efemera koleksiyonları arasında Andrew Merrilees Koleksiyonu özellikle dikkat çekicidir. Toronto’da bir işadımı olan Merrilees, ulaşım ve baskı tarihine hayran kalmış ve uzun yıllar özellikle Toronto sosyal yaşamıyla ilgili çeşitli araçlar, fotoğraflar, sanat çalışmaları, kitaplar, broşürler, tren tarifeleri ve el yazmaları gibi materyali bol miktarda biriktirmiştir. Merrilees, 1979’da öldüğünde, koleksiyon National Archives of Canada’ya bağışlanmıştır. Koleksiyonun en ilginç kısımlarından biri, 19. yüzyıla ait ticari, tebrik ve hediyelik binlerce kart ile ayrıca Kanada ve Amerikan firmalarının üretilen çeşitli sigara kutularının ve meşrubat kutu etiketlerinin bulunduğu kısımdır (Burant, 1995, s.194; Archives of Ontario, 2012).

Efemeranın Tanımı

Etimolojik olarak ilk önce 14. yüzyılın sonlarında tıbbi bir terim olarak kullanılmaya başlanan efemera (*Online Etymology Dictionary*, 2011) hakkında internette hızlı bir gezinti yapan herkes şu bilgilere ulaşır: Efemera, gündelik yaşama ait “ıvır zıvır” olarak

nitelendirilebilecek kısa ömürlü, hacimsiz ve geçici materyalleri ifade eder; efemera biriktirenlere “efemerist” veya “efemera koleksiyoncusu” denir (Wikipedia, 2011).⁴

Efemeraya ait bu kısa tanımın böylesine basit olmaması gerektiği, bunun ötesinde çok daha karmaşık bir olgu olduğu ve ayrıca açık olmadığı, aşağıda verilmiş olan tanımlardan da net bir şekilde anlaşılabilir.

The Oxford English Dictionary Online'a (2011) göre kökeni eski Yunancadan gelen ve *ephemeron* (*epi*=bir, *hemera*=gün) kelimesinin çoğulu olan efemera (İngilizce: ephemera) kelimesi “bir günden fazla dayanmayan” anlamına gelmektedir. 16. yüzyıl sonlarında tekil haliyle bir günde solan çiçek, ya da ömrü çok kısa süren böcek anlamında kullanılmışken, 18. yüzyıl sonlarında kısa süreli ilgi çeken şeyler ya da kişiler için kullanılmıştır. Efemeranın günümüzdeki kullanımı ise, çoğul kelimeler olan *trivia* (önemsiz şeyler) ve *memabilia* (hatırlanmaya değer şeyler) kelimelerinden etkilenmiş; bu yüzden mevcut tanım, yerini aşağıdaki yeni açıklamalara bırakmıştır:

- 1) Sadece kısa bir süre var olan veya kullanılan ya da beğenilen/yararlanılan şeyler,
- 2) Başlangıçta sadece kısa bir süre için yararlı ya da popüler olması beklenen toplanabilir materyaller.

Bu demektir ki önceleri kısa ömürlü böcekleri ve bitkileri, daha sonra kısa süreli ilgi çeken şeyleri ya da kişileri tanımlamakta kullanılan efemera, günümüzde, biriktirmek amacı ile üretilmemiş kısa ömürlü ve başlangıçta fazla değer taşımayan, ancak sonradan bazı koleksiyoncular tarafından koleksiyon malzemesi haline getirilen ve “ıvır zıvır” olarak düşünülen ürünlere verilen genel bir ad haline almıştır.

Shorter Oxford English Dictionary, efemera için “biletler, posterler ve tebrik kartları gibi kısa süreli kullanımlar için üretilen basılı veya yazılı parçalar” şeklinde sıradan bir tanım verir. Ancak bu tanım daha sonra yerini “Bir koleksiyoncunun topladıkları dışında uzun süreli niteliği taşımayan basılı şey” şeklindeki ifadeye terk eder (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.12-13).

Rickards (1977, s.7; 2000) efemera terimini “çoğu basılı halde bulunan, özel olarak üretilen ve sonra atılan geçici günlük kâğıt parçaları” olarak tanımlar. Makepeace (1985, s.10) ise, standart kütüphane malzemesinden farkını vurgulayan “Baskı veya resimli üretilen, fakat kitap, broşür veya dergilerin dışında olan, eylemsi veya aydınlatıcı mesaj taşıyan materyallere verilen ortak isimdir” şeklinde bir tanım yapar ve dayanıksız olduklarını, özel bir amaç için üretildiklerini, birincil ya da ikincil kaynak niteliği taşıdıklarını belirtir.

A Manual for Small Archives adlı kitapta şöyle bir tanıma yer verilir: “Efemera, periyodik üretilmeyen, kullanmak ve daha sonra atmak üzere tasarlanan, günlük ve geçici materyallerdir” (Coles, 1988, s.146).

4 Kütüphane ve bilgilimde efemera, bir sayfa halinde basılmış, tek kullanımdan sonra atılan dokümanlar sınıfını tanımlamak için kullanılır. Bu sınıflandırma, oluşturulmasında baskı tekniği uygulanmamış mektupları ve fotoğrafları, (yani el yazısı ve daktilo yazısı gibi manüel olarak üretilenleri) basılı efemera dışında tutar (Wikipedia, 2011). Bir başka deyişle üretiminde baskı tekniği uygulanmış olanlar basılı efemera olarak nitelenebilir.

1991 sonbaharında *Ephemera News*'da çıkan bir makalede efemera, "kısa süreli bir amaç için özgün bir girişimi sunmak veya belirli bir olayı bildirmek üzere basılmış olan herhangi bir materyal" (Burant, 1995, s.190) şeklinde açıklanır.

Avustralya Milli Kütüphanesi'nin efemerayla ilgili kimi kurallar getirdiğini de burada ayrıca belirtmek gerekir. Söz konusu kütüphane, 1992 yılında basılı efemeranın sayfa sayısına yönelik cesurca bir tanımsal kural getirmeye teşebbüs eder: "Beş sayfadan daha az olan yayınlar genellikle efemera olarak işlem görür". Ancak, yine aynı kütüphane, kısa bir süre sonra bu tanıma gözden geçirir ve daha karmaşık nitelikte bir açıklama yapma ihtiyacı hisseder. Böylece tanıma, "Beş sayfadan daha fazla olup, arasında sanat galerileri katalogları ve ticari kataloglar gibi türlü baskıların yanı sıra milli organizasyonlar, özel etkinlikler, federal seçimler, gösteri sanatları şirketleri gibi çeşitli baskı kaynaklarının bulunduğu parçaların seri ya da monografi olarak korunması için durum bazında değerlendirilmesi gerektiği, fakat tutarlılık ve uygunluk sebebiyle bazen onların efemera olarak işlem görmesinin daha uygun olacağı" (Stone, 1988, s.100) şeklinde bir açıklama eklenir.

Alanında önemli eserler arasında yer alan *Keeping Archives* adlı eserde Roberts (1993, s.412), efemerayı, "arşivciler, kütüphaneciler ve müze yöneticileri tarafından, genellikle baskı şeklinde olan, kısa dönemli ya da geçici amaçlar için üretilen geniş bir yelpazedeki materyalleri tanımlamak için kullanılan bir terim" olarak görürken, aynı eserin sözlük kısmında Acland (1993, s.470) efemerayı "kısa zamanlı geçerlilik süresine ve düşük yoğunluklu değere sahip parçalar" olarak verir. Roberts (1993, s.412), efemera için belirlenen bazı ortak nitelikleri şöyle sıralar:

- ◇ Normal olarak kısa dönemli ya da geçici bir amaç için üretilir,
- ◇ Genellikle görünüşüne bakılarak ıvır zıvır olarak değerlendirilir,
- ◇ Çoğunlukla baskı ya da fotokopi şeklinde üretilir,
- ◇ Sıklıkla küçük, tek dokümanlar ya da objeler biçiminde görülür.

Keeping Archives'da, kütüphaneci, müzeci ve koleksiyoncu bakış açılarının birleştirilmiş olduğu açıktır.

Efemera ile ilgili çok bilinen bir eser olan *The Encyclopedia of Ephemera*'nın (2000) alt başlığı *A Guide to the Fragmentary Documents of Everyday Life for the Collector, Curator and Historian* (koleksiyonerler, küratörler ve tarihçiler için günlük yaşamın bölük pörçük/ parçalar halindeki dokümanları rehberi) şeklindedir. Bu alt başlık bize, efemeranın bir bütünün parçası olmaması, arşivsel bağlamıyla ilişkisinin kesik olması ve tek olarak bulunması niteliklerini ifade etmektedir. (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.12).

Efemeranın tanımlanma zorluklarından söz ettiği makalesinde Timothy G. Young (2003, s.25), "efemera, özel sınırlı amaçlar veya etkinlikler için tasarlanan, genelde kitaplardan daha az değerli olan ve özellikle sürekli devam eden popüler kültür çalışmaları için araştırma değeri taşıması nedeniyle kütüphaneler ve arşivler tarafından muhafaza edilen basılı yapıtlardır" ifadesini kullanır.

Uluslararası Arşiv Konseyi'nin *Dictionary of Archival Terminology* (1984, s.70) adlı mesleki terminoloji sözlüğünde ise efemera, "bazen örnek ya da simge olarak saklanan, geçici değerdeki resmi olmayan belgeler" olarak açıklanır.

Türkçede yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, "efemera" terimi, Türkiye'de meslek uzmanları ve konuya ilgi duyan kesimlerce genellikle aynıyla benimsenmiş görünmektedir. Bununla birlikte arşivcilik alanında ona yakın dile çevrilen *Dictionary of Archival Terminology* adlı mesleki terminoloji sözlüğünün genişletilerek Türkçe yapılan baskısında (*Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, 1995, s.29) bu kelime, Türkçe "döküntü" kavramıyla karşılanmış ve *Dictionary of Archival Terminology*'deki açıklama burada aynen ("bazen örnek olarak saklanan, geçici değere sahip gayri resmi belgeler" olarak) verilmiştir.

Kısa ancak dikkat çeken tanımlardan biri Alman arşivci Angelika Menne-Haritz (1999, s.97) tarafından yapılmıştır. Burada efemera, Almanca "Weglegesachen" terimi ile karşılanır ve "hiçbir acil eylemi gerektirmeyen, bir resmi daireye gönderilmiş ve dosyalar hariç olmak üzere kısa süre (çoğunlukla bir yıl) için korunan bilgilerdir" şeklinde tanımlanır. Ayrıca efemeranın yetkili resmi makamlara verilen mesleki görevler göz önünde bulundurulmaksızın yok edilebileceği de bildirilir.

Yeni çıkan Türkçe iki terminoloji sözlüğünde ise efemera, "kısa ömürlü belgeler" ve "geçici belgeler" olarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu sözlüklerin ilkinde "kısa ömürlü belge: genellikle örnek veya model olarak tutulan, geçici değere sahip resmi olmayan belgeler" (Karakaş, Rukancı ve Anameriç, 2009, s.29); ikincisinde ise, "geçici belgeler: geçici olarak saklanan (belgeler)" (Üstün, 2011, s.92, 126) olarak açıklanır.

Yukarıda verilen bilgilere rağmen efemeranın net bir tanımını yapmak güçtür. Bununla birlikte "günlük yaşamın ikincil ve kısa süreli belgeleri" şeklindeki kısa tanımın şimdilerde yaygın bir geçerliliğe sahip olduğu iddia edilmektedir (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.12).

Yapılan çeşitli tanımların işaret ettiği hususlar birleştirilerek efemeranın nitelikleri şöyle sıralanabilir:

- ◇ Kısa süreli bir amaç için ve düzensiz olarak üretilirler,
- ◇ Acil kurumsal bir eylemi gerektirmezler,
- ◇ Biriktirmek amacıyla üretilmezler,
- ◇ Çoğunlukla basılı, yazılı ve resimlidirler, ancak günümüzde elektronik de olabilmektedirler,
- ◇ Bir amaç için özel olarak üretilirler,
- ◇ Kısa ömürlüdürler ve devamları yoktur,
- ◇ Resmi ve gayri resmi olabilirler,
- ◇ Gerçek değerleri zamanla anlaşılır,

- ◇ Genellikle konuya ilgi duyan koleksiyoncular tarafından koleksiyon malzemesi olarak değerlendirilirler,
- ◇ "İvır zıvır" ürünler olarak görülüp küçümsenirler,
- ◇ Kütüphanecilik ve arşivcilik tekniği açısından değerlendirildiğinde, bilgi kurumlarının standart uygulama ilkelerine göre tasnif edil(e)mezler,
- ◇ Yararlılığı değişkendir,
- ◇ Birincil ya da ikincil kaynak olarak değer görürler,
- ◇ Dayanıksızdırlar,
- ◇ Genel bakış açısı dolayısıyla günlük yaşamın bölük pörçük (parçalar halindeki) dokümanlarıdır.

Bu niteliklerin aslında bize yansıttığı bakış açısı, onlar üzerindeki bilginin kaydedilme şeklinin ve bilgisel değerinin; mesleki, bilimsel ve yönetsel bakış açısıyla şekillendirilmeye çalışılmış olduğudur. Kabul gören çeşitliliği ise arşivcilik, kütüphanecilik ve müzeciliği hatta koleksiyoncuları ilgilendiren yönlerinin bulunduğu işaret etmektedir.

Yukarıdaki nitelikler arşivcilik açısından değerlendirildiğinde, burada en dikkate değer husus, efemera ile öteden beri ilgilenenlerin bu tür belgeleri toplayarak edinmiş olmalarıdır. Bu durum açık bir şekilde göstermektedir ki, efemera türü belgelerin kurumsal bağı ve fonksiyon ilişkisi yoktur ya da kopartılmıştır ve bunların (büyük ihtimalle) çoğu kaynağı (üreteni) ve üretim tarihi belli olmayan, organik olarak üretilmeyen belgelerdir. Bu durum, genellikle söz konusu belgelerin aynı zamanda ve çok bariz bir şekilde sonradan (ve özellikle de sahadan) "derlendiğini", dolayısıyla bu tür materyalin geleneksel arşivcilik teorisinin bir gereği olarak arşiv birim ve kurumlarının doğrudan devir malzemesi olmadıklarını göstermektedir. Bu özellik, arşivlerin efemeraya nasıl bakmaları gerektiğinin belirlenmesini gündeme getirmektedir. Zira yapılan tanımların özünde, daha çok arşivcilik biliminin ve bu bilimin geleneksel uygulamalarının devreye girmediği kütüphanecilik, müzecilik ve özellikle de koleksiyoncu bakış açıları yansıtılmaktadır. Bu konuya işaret eden Roberts (1993, s.412), bir arşivci için cevaplanması gereken önemli sorunun, efemera için arşiv malzemesi olarak dikkate alınıp alınmaması gerektiği şeklindeki soru olduğunu belirterek "efemera, arşivlere klasik olarak yüklenmiş olan organik süreç içerisinde doğal biçimde birikmediği için, aslında onu arşivcilik açısından dikkate almak zordur. Ancak, efemera bir arşivsel koleksiyonun birçok yönden faydalı bir parçası olabilir..." ifadesini kullanır.

Efemera için doğal yolla biriken bir malzeme grubunu oluşturmaması ise, bu belgeleri arşivlerde bilgi kaynağı olarak korumak ve değerlendirmek için, yeni bir 'arşivsel efemera' tanımı yapılmasını olanaklı hale getirmekte, belki de gerekli kılmaktadır. Arşivcilik açısından bakıldığında Roberts'in efemera için belirttiği dört temel nitelik 'arşivsel efemera' için yeterli olmayacak, (doğal yolla birikmediği ve aynı

zamanda arşivlerin klasik devir yöntemiyle teslim al(a)madıkları hususuna açıklık getiren) bir niteliğin daha eklenmesi gerekecektir. Zira arşivcilikte efemera dendiğinde anlaşılması gereken malzemenin temel niteliğinin; hem bir kurumsal fonksiyonun parçası olarak üretilerek bir klasörün/dosyanın parçası olmakla birlikte, üretim zincirinden kopartılmış ve bağımsız bir unsur haline getirilmiş olabileceği, hem de organik olarak üretilmeyebileceği hususudur. Bu tür belgelerin, daha çok parça halinde ya da sonradan/suni olarak oluşturulan bir koleksiyonun parçaları olabileceği, ancak nadiren (ve muhtemelen büyük zorluklarla) dosya bağlarının kurulabileceği de açıktır.

Ayrıca, çeşitli tanımlarda yer alan 'geçici değere' sahip olma niteliğinin kaldırılması ve onun yerine 'gerçek değeri sonradan anlaşılan' ifadesinin kullanılmasının daha uygun olacağı kanısındayız. Çünkü her ne kadar başlangıçta uzun süreli kullanım amacıyla üretilmemiş olsa da efemeranın değeri geçici değildir. Burada 'gerçek değeri sonradan anlaşılan' ifadesinin kullanılması, her efemeranın kalıcı değere sahip olduğu anlamının çıkartılmamasını (yani kurumlarda üretilen belgeler için geçerli olduğu gibi bir kısmının geçici, bir kısmının kalıcı değerde olabileceği, ancak bunun zamanla anlaşılabilmesi anlamının çıkartılmasını) sağlayacaktır.

Arşivcilik bakış açısıyla bilimsel kaynaklarda verilen tanımların incelenmesi sonucunda ve yaptığımız açıklamalar doğrultusunda yeni bir 'arşivsel efemera' tanımı şu şekilde yapılabilir:

Arşivsel efemera; çok sayıda baskısı yapılan ve dağıtılan ancak kitap, broşür ve dergi gibi malzemenin dışında kalan, özel bir zamanda ve özgün bir amaç için üretilen, acil bir kurumsal eylemi gerektirmeyen, dosya bağı kopartıldığı ya da olmadığı için parça halinde derlenen ve sonradan oluşturulmuş bir koleksiyon içine yerleştirilebilen, standart arşiv sınıflandırma ilkeleri uygulan(a)mayan, yararlılığı değişken olan, birincil ve ikincil kaynak niteliği taşıyan, gerçek değeri zamanla anlaşılan yazılı, basılı, resimli ve elektronik materyaldir.

Tanım Dair Sorunlar

Yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere, efemeraya yüklenen anlam çoğunlukla onunla ilgilenen kişilerin sahip olduğu mesleki deneyimlerle şekillendirilmiştir. Buna bağlı olarak bir kütüphaneci ile bir arşivcinin veya bir müzecinin, hatta başka bir meslekten olan uzmanın konuyu değerlendirmesi ve yaptığı tanım farklı olmuştur. Bu durum, aynı zamanda şimdiye dek bu denli çok tanımın ortaya çıkmasının temel nedeni olarak da görülebilir. Bu çoklu tanım sorunu; konusal bağlam, kaynak değeri, organik bağdan yoksunluk, kısa süreli organizasyonlar tarafından üretilme ve düzenlemede değişkenlik olmak üzere beş açıdan değerlendirilebilir:

1. Konusal bağlam: Çoklu tanım sorunu dikkatle incelendiğinde, arşivcinin efemerayı, içinde korunması gereken dosyanın değil derleme sonucunda sonradan oluşan konusal bağlamıyla düşünmesi gerektiği dikkati çekmektedir. Örneğin bir arşivci,

bir belgenin zaten yönetsel bir faaliyet sırasında üretilmesinden hareketle, onun faaliyet alanına bağlı olarak oluşturulmuş dosyasında bulunması gerektiğini savunur. Bu bakış açısıyla arşivcilikte efemera denilen bir belge yoktur. Ancak arşivci saha taramasıyla bu tür belgeleri sağlama yoluna gidebilir ve onları arşiv koleksiyonu içine kazandırabilir. Kütüphaneci, efemera tür özelliğini öncelikle dikkate almak koşuluyla ve içeriğinde var olan konusunu niteleyerek rafına yerleştirmeyi tercih eder. Bir koleksiyonunun söz konusu belgeye bakışını ise, çoğunlukla eğitimle kazanılan mesleki birikim, hayat algısı ve merak güdüsü belirler. Dolayısıyla burada ön plana çıkan, mesleki bakış açısının ve ilgi alanının tanımlama konusundaki farklılığa neden olmasıdır. Bu yüzden bilgi kurumlarının çalışanları, yani arşivciler, kütüphaneciler, müzeciler ve hatta koleksiyoncular kendi mesleki birikimleri ile (bir bakıma kurumsal) amaçları ve/veya ihtiyaçları ölçüsünde efemera değerlendirmek ve böylelikle konu hakkında tanımlamalar yapmak durumunda kalmışlardır.

2. Kaynak değeri: Tanımlarda dikkati çeken diğer bir husus, efemera'nın "önemsiz" ve "kısa ömürlü" belgeler oldukları nitelendirmesidir. Yanlış olduğunu düşündüğümüz böylesi bir bakış açısı, bu tür belgelerle ilgilenenler tarafından başlangıçta ortaya konulmuş olması nedeniyle hoş karşılanabilir. Yine de bu inanışın, konunun, arşivciliğin, kütüphaneciliğin ve müzeciliğin bakış açısının kısmen dışında değerlendirildiğine işaret ettiği belirtilmelidir.
3. Organik bağdan yoksunluk: Efemera'nın çoğunlukla kurumsal eylemler sonucunda üretilen kurumsal ve değer itibarıyla de tarihsel ve kültürel bir bilgi kaynağı olarak kurum dosyalarının vazgeçilmez aslı bir parçası olabileceği düşüncesi akla gelebilir. Bu bağlamda broşürler, ilanlar ve satış posterleri gibi parçalar her ne kadar teknik olarak birer efemera oldukları düşünülebilirse de, içinde buldukları dosyaların parçaları olmaları nedeniyle, arşivlerde bu şekilde değerlendirilmezler. Ayrıca, teknik olarak efemera olmakla birlikte, bir dosyanın parçası olarak işlem görmesi halinde efemera başkaca bir işleme tabi tutulmamalı ve dosyalarından / diğer belgelerden ayrılmamalı ve oldukları yerde tutulmalıdır (Makepeace, 1985, s.29). Böyle bir yapı içinde bulunan belgeleri ait olduğu bütünden ayırmak dosya bütünlüğünün bozulmasına, materyalin öneminin ve delil olarak işlem görme niteliklerinin (az veya çok) zedelenmesine ve hatta kaynak değerinin yok olmasına yol açabilir. Bu nedenle de, bir dosyanın parçası halinde olan her bir belge kendi özel türü içinde değerlendirildiği için bunlara efemera denmesi güç, hatta doğru değildir. Bu noktada efemera'nın doğasında olan temel niteliğinin, yani öteden beri sahadan tek tek toplanan bir belge grubuna verilen genel bir ad olduğunun hatırlanmasında yarar olabilir.
4. Kısa süreli organizasyonlar tarafından üretilme: Efemera konusunun arşivciler açısından sorunlu yanı efemera'nın, -muhtemelen- resmi ve kurumsal bir kimlik taşımayan kısa süreli organizasyonlar tarafından üretilmeleri sırasında başlamaktadır. Zira bunların, en azından bir kısmının, kurumsal bir kimlik altında

üretilmemeleri (kaynağının belirsiz oluşu da buna dâhil edilebilir), aynı zamanda onların korunmalarının önünde bir engeldir. Örneğin bir protesto yapılanmasının ortaya koymaya çalıştığı eyleme ilişkin ürettiği belgeler (afiş, pankart, döviz vs.) bu bağlamda herhangi bir kurum tarafından toplanıp koruma altına alınmamaktadır. Daha doğrusu, normal şartlar altında herhangi bir kurumun bu tür örgütlenmelerin ürettikleri belgeleri toplama gibi resmi bir görevi bulunmamaktadır. Ancak tarihsel ve toplumsal dokümantasyonun bir parçası olarak kültürel değer taşıyan belge olmaları onların ilgi görmelerini sağlamakta ve bu da bilgi kurumlarının bu bilinçle konuya yaklaşmalarını ve onları bizzat sahadan toplatmalarını zorunlu hale getirmektedir.

5. Düzenlemede değişkenlik: Efemeranın yönetilmesi uygulamalarında genellikle “gıyaben değerlendirme”, bir başka deyişle yapay bir düzenleme eğilimi hâkimdir. Bu durum, tek sayfa halindeki ya da birkaç sayfalı ve kısa metinli dokümanlar olarak efemeranın, kütüphanelerde, kitapların yanında veya –içeriği nedeniyle– harita, müzik ya da baskı ve çizim bölümlerinde kendine yer bulamadığı anlamına gelmektedir. Arşivler ise bunları konu bakımından ilişkili olduğu dosyaların arasına “gömme” eğilimindedir. Zaten arşivsel uygulama ilkeleri bunun dışında bir davranışı kabul etmemektedir. Bu nedenle söz konusu belgelerin arşivciler tarafından bir klasörün/dosyanın unsuru olarak görülerek, içerik ve fiziksel yapısı itibariyle farklı bir belge türü olarak adlandırılması söz konusudur (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.13). Bu da, efemera kavramının arşivciler arasında yaygın bir şekilde kullanılmamasının nedeni olarak gösterilebilir. Efemeranın arşivciler arasında genel anlamda farklı bir kaynak türü olarak görülmesi ise, kaynağından kopartılmış ve konusal bir içerik kazandırılarak sonradan oluşturulan bir dosyanın doğrudan bir parçası olmaları halinde başlamaktadır. Bu durumda arşivciler, koleksiyon içindeki parçaları bir dosyanın alt unsurları olarak görmek yerine, koleksiyonun konusal olarak tasnif edilmesiyle ve/veya türlerinin belirlenmesiyle ilgilenirler. Bu nedenle olsa gerek ki CILIP (Chartered Institute of Library and Information Professionals) Raporu⁵, efemera kavramının bilgi meslekleri arasında yaygın kullanıma sahip olmayan bir kavram olduğu (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.13) üzerinde durmaktadır.

5 CILIP (Chartered Institute of Library and Information Professionals), İngiltere’de kütüphaneciler ve diğer bilgi profesyonellerini temsil eden profesyonel bir kuruluştur. Metinde atfı yapılan Rapor ise, *Ephemera: The Stuff of History* başlığını taşımaktadır ve CILIP bünyesinde oluşturulan Efemera Çalışma Grubu tarafından 2003 yılında hazırlanmıştır.

Efemeranın Sınıflandırılması ve Türleri

Bu başlığın daha ilk paragrafında efemeranın tanımlanmasında ortaya konan bakış açılarına benzer yaklaşımların onun gruplandırılmasında da kendini gösterdiği söylenebilir. Efemeranın gruplandırılmasının, her halükarda bir yandan onun fiziksel özelliklerini diğer yandan da mesleki bakış açısını yansıtır biçimde yapıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin kütüphanecilikte, mesleki uygulamalara paralel olarak efemerayı konusal ve fiziksel (yazılı, elektronik, fotoğrafik, antetli vs.) açıdan değerlendirmek söz konusudur. Arşivcilikte ise, bunların öncelikle arşivcilik teorisinin öngördüğü geleneksel düzenleme ilkelerinin dışında ele alınması ve öylece tasnif edilmesi yoluna gidilir. Bu nedenle de arşivcilikte efemerayı, bir türden ziyade, arşiv fonlarıyla işlevsel ilişkisi kopuk olan (veya hiç olmayan) ve belli nitelikler taşıyan belgelerin topluca isimlendirilmesiyle oluşan ancak “sonradan suni olarak geliştirilmiş bir kaynak grubu” olarak değerlendirmek daha yerinde olabilir.

Bu kaynak grubuna türlerin grubu olarak bakılabilir. Çünkü hem farklı fiziksel formatlarda hem de çok farklı konularda materyalleri içinde barındırır. İçinde barındırdığı birçok türün, arşivsel bağlamda değerlendirilince, bir dosyayı oluşturan belgelere karşılık geldiği söylenebilir. Böyle bir yaklaşımla, efemerayı oluşturan alt türlerin de genellikle bir dosyanın içinde yer alan belge türlerini –fotoğraf, dilekçe, fatura, rapor, CD gibi– işaret etmesi gerekir. Bu durum ise kurumsal bir kimliğe sahip, üretim ilişkisi yok edilmemiş ve bir dosyanın parçası olan belgelerin aynı zamanda efemera olarak nitelenebileceği hususunu akla getirebilir. Bu bakış açısının, yukarıda da açıklandığı üzere, doğru olmadığı ve ancak tam tersi durumlar için, yani dosya ve kurum bağı olmayan belgeler için, geçerli olduğu kanaatindeyiz.

Sınıflandırma uygulamalarında efemeranın farklı şekilde değerlendirildiği ve bunun sonucu olarak da tasnif/niteleme çalışmalarının birbirinden oldukça farklı özellik gösterdiği belirtilebilir. Bazı koleksiyoncular efemerayı fiziksel (fotoğraf, CD, cam negatif gibi) özelliğine göre toplarken, kimileri ise efemerayı bir türe yönelerek toplama eğilimi sergilemektedirler. Bu nedenle de koleksiyoncuların sınıflandırmaları tamamen onların ilgi alanlarına ve mesleklerine göre şekillenmektedir. Onların bakış açısına göre efemeranın başka bir kimlik altına alınan belgelerden oluştuğu, bir başka bakış açısıyla ise asli yapısının bozulması sebebiyle *kimliksizleştirildiği* söylenebilir. Burada söz konusu olan, üretim yerlerine bakılmaksızın yazılı, basılı ve elektronik gibi fiziksel yapı ya da konuyu dikkate alan bir sınıflandırmadır.

Kütüphanecilikte ise tek ya da birkaç sayfa halindeki dokümanlar şeklindeki efemera diğer materyallerin yanında kendine yer bulamaz. Bu nedenle de kütüphaneciler efemerayı ancak bir tür özelliği statüsünde konusal bir bağlama oturtmaktadırlar.

Efemerayı konusal sınıflandırmaya tabi tutan kütüphanelere verilebilecek bir örnek Avustralya Milli Kütüphanesi'dir. Söz konusu Kütüphane, efemera koleksiyonunu şu gruplarda toplamıştır (National Library of Australia, 2011):

- ◊ Genel efemera
- ◊ Avustralya gösteri sanatları programları
- ◊ Ticari kataloglar
- ◊ Programlar ve davetiyeler
- ◊ Coğrafya ve seyahat
- ◊ Oluşturulmuş koleksiyonlar
- ◊ Albümler

Avustralya Milli Kütüphanesi'nin konu başlıkları kuşkusuz bir başka kütüphane tarafından aynı şekilde benimsenmeyebilir. Bunun doğal bir sonucu olarak bu gruplandırmaya yeni başlıkların ilavesi, listede belirtilenlerin en azından bazılarının çıkartılması ve/veya yenilerin eklenmesi, listede verilen bir ana başlığın alt başlıklara bölünmesi gibi farklılıklar söz konusu olabilecektir. Bütün bunlar göstermektedir ki kütüphaneler, efemerayı, kuruluş amaçlarına ve/veya konulara gösterilen ilgiye bağlı olarak gruplandırır.

Müzeleşiklikte de, aynı kütüphanecilikte olduğu gibi, konusal bir tasnif üzerinde durulduğu ve sergileme mantığının bunda çok etkin bir rol oynadığı pekâlâ söylenebilir.

Efemerayı farklı bakış açılarıyla ele alan kişilere de değinmek mümkündür. Konuya esas itibarıyla kütüphanecilik nazarıyla bakan Chris E. Makepeace (1985, s.24-34), efemerayı diğer kategorilerdeki kütüphane malzemesinden ayrı tutar; kütüphaneler, arşivler, ticari organizasyonlar, yerel yönetimler, dernekler, özel koleksiyoncular ve bireylerin sahip olduğu efemeranın farklı biçimde düzenlendiğinden söz eder. O'na göre efemera öncelikle iki geniş kategoriye ayrılır:

- 1) Genel koleksiyonlar,
- 2) Belirli konu ya da teması olan (tematik) koleksiyonlar.

Genel koleksiyonların büyüklüğünü ve sayısını belirlemek zordur. İkinci grup da kendi içerisinde iki alt gruba ayrılır. Bunlardan birincisi, belirli türlerde (tren biletleri, sigara paketleri, posterler gibi) materyali içeren; ikincisi ise, belirli konuları ve temaları içeren efemeranın toplandığı gruptur. Ancak bu iki grup yoğun şekilde birbiriyle örtüşebilir, hatta çoğu kez de örtüşür. Tüm efemera koleksiyonlarının aslında bir şekilde tematik olduğu ileri sürülebilir. Kütüphane ve arşivlerde toplanan efemera da bir ölçüde tematiktir, çünkü onlar ilgilenilen özel bir yere aittir ve o yer için toplanmıştır, yani onların teması da o özel yerdir. Ancak böyle koleksiyonlar o kadar çok malzeme ve aynı çoklukta da konu içerirler ki, bunları tematik koleksiyon yerine genel koleksiyon olarak değerlendirmek daha kolay olur.

Efemeranın gruplandırılması konusunda verilebilecek diğer iki isim ise Rickards ve Roylance'tır. Launder (2002, s.68), Rickards'ın efemeraya özel koleksiyoncu bakış açısından baktığını, Roylance'ın ise daha kapsamlı bir gruplama sunarak basılı efemerayı aşağıda verilen altı genel gruba ayırdığını belirtir:

- 1) *Sosyal efemera*: Doğum, evlilik ve ölüm gibi insan yaşamına dair önemli aşamaları ya da partiler ve seyahatler gibi sosyal etkinlikleri işaret etmek veya duyurmak için insanların kullandığı materyaller. Doğum ilanları ve bildirimleri, kişilerin kırtasiye materyalleri (mektup, zarf, kâğıt vs.), kartvizitler, parti/toplantı ve etkinlik davetiyeleri ve kartpostallar bu gruba giren bazı örneklerdir.
- 2) *Eğitimsel efemera*: Eğitimsel faaliyetlerin veya edinimlerin (başarılanların, kazanımların) belgeleri ya da kabulleri. Diplomalar, sertifikalar, katılım belgeleri, teşekkür/takdir belgeleri gibi materyaller eğitimsel efemera örnekleri arasında sayılabilir.
- 3) *Eğlence/gösteri efemerası*: Etkinliklerle ilişkili olan ya da onları teşvik etmek için kullanılan materyaller veya eğlence amacıyla tasarlanmış kâğıt parçaları. Posterler, biletler, andaçlar, programlar ve oyun kartları bu kategoriye girer.
- 4) *Askeri, tıbbi ve kentsel efemera*: Askeri, tıbbi ve diğer kamu hizmetleriyle ilişkili materyaller. Bunlar arasında nişanlar, işe alma/askerlik belgeleri, bayraklar, butonlar, reçeteler, prospektüsler ve türlü faaliyetlerle ilgili anı materyalleri sayılabilir.
- 5) *Politik efemera*: Siyasi kampanyalar ve amaçlarla ilişkili üretilen materyaller. Bordalar, el ilanları, politik butonlar ve tamponlara yapıştırılan çıkartmalar bu gruba giren örneklerdir.
- 6) *Ticari (alış-veriş) efemera*: Ticari faaliyetlerle ilişkili (geniş bir yelpazedeki) tüm materyaller. Mönüler, makbuzlar, fişler, kartvizitler, benzin satan firmaların yol haritaları, reklâmlar, duyurular ve ürün paketleri bu grup içerisinde yer alanlara örnektir.

Ayrıca efemerayı fiziksel yapısına göre gruplamak da mümkündür: Yazılı, basılı, görsel-ışitsel, çizgesel, kartografik, elektronik. Oluşturulmasında baskı tekniği uygulanmamış, yani el yazısı ve daktilo yazısı gibi manüel olarak üretilen mektuplar, doktor reçeteleri, el yazısı ilanlar gibi materyaller yazılı efemera; baskı tekniği uygulanmış olanlar ise basılı efemera olarak nitelendirilir.

Bunların yanı sıra doğuştan çeşitli taşıyıcılar üzerinde üretilen ve sonradan farklı ortamlara aktarılanlar ile doğuştan sayısal ortamda üretilen efemeradan burada ayrıca söz edilmesi gerekir. Basılı, el yazılı, resimli, çizgeli gibi analog olarak üretilen ya da obje olan efemera çeşitli nedenlerle (koruma, sergileme, arşivleme, baskı, erişim gibi) farklı ortamlara, genellikle de sayısal ortama, aktarılabilir ve aktarılma amacına göre de yararlanma yoluna gidilir. Ancak bu sayısal efemera değil 'sayısal ortama aktarılmış' efemeradır.

Elektronik efemera ise, sayısal ortama aktarılmış efemeranın aksine “doğuştan sayısal” olarak üretilmiş dokümanlardır. Ancak bu kategorideki efemeranın geçerli net bir tanımı olmadığı CILIP Raporu’nda (*Ephemera: The Stuff of History*, 2003, s.30) belirtilmektedir. Bunları, önceden kâğıt ortamda üretilen dokümanların (davetler, ilanlar vs.) günümüzde elektronik karşılıkları olarak değerlendirmek gerekir. Önceye göre tamamen yeni bir efemera türü olan bu dokümanların bazıları etkileşimli özellikler taşımaktadırlar.

Doğuştan sayısal efemeraya verilebilecek örnekler arasından bazıları şunlardır: Bilgisayar grafik dosyaları, bilgisayar ve web etkileşimleri, çevrimiçi tartışma listeleri, e-postalar, ışıklı (yanıp sönen) reklâmlar, metin mesajları, sayısal sanat, veri tabanı kayıtları, web siteleri. Bu tür efemera elektronik ortamda sayısal dosya halinde üretilir; görülmesi ve ekranda ya da kâğıtta (baskısı alınarak) işlem yapılabilmesi için başka bir elektronik cihaza aktarılabilir.

Şimdiye kadar söz edilen bakış açılarını dikkate alarak diyebiliriz ki efemera, içerik, tür, fiziksel yapı ve üretim yerlerine göre ayrılabilir. Ancak hangi gruplandırma yapılrsa yapılsın gruplar arasında örtüşme söz konusu olabilecektir.

Arşivlerde derlenen efemeranın gruplandırılmasını da kütüphanecilikteki benzer şekilde değerlendirmek gerekir. Zira mesleki uygulamalar, kurumsal ihtiyaçlar ve araştırmacı beklentileri efemeranın çoğunlukla konusal olarak düzenlenmesini ve böylelikle yapay bir tasnif sisteminin bunlar üzerinde uygulanmasını gerektirir. Bununla birlikte arşivlerdeki düzenleme tür, fiziksel yapı ve provenanslarını kurmak gayesi ile (mümkün olduğu takdirde) üretim yerlerine göre yapılabilir.

Arşivlerin, efemerayı kurumun amacını ve kullanıcı beklentilerini dikkate alarak genelde müzelerin topladığı (paralar, kapı tokmakları, kapı kolları, rozetler, jetonlar, flamalar, giysiler, bardaklar, camlar, gözlükler, madalyalar ve nişanlar gibi) objeler dışındaki malzemeyi derlemesi gerekir. Bu fark da dikkate alınarak derlenebilecek efemera türü belgelerin bir kısmı aşağıda verilmiştir:

Ajandalar, alındılar, alındı slipleri, ambalaj kâğıtları, anı materyalleri, antetli (başlıklı) kâğıtlar, askerlik celp evrakı, banka çekleri, banka dekontları, bardak altlıkları, basın bültenleri, başarı belgeleri, başvuru broşürleri, başvuru formları, beyannameler, bildirimler, biletler, bilgisayar çıktıları, bilgisayar programları, biniş kartları, broşürler (tatil, reklam, öğretici, eğitici, açıklayıcı vs.), bütçeler tahminleri, ciltlenmemiş notalar, çekler, çikolatalardan/sakızlardan çıkan kartlar, davetiyeler, dergiler, ders programları, dilekçeler, dövizler, duvar ilânları, duyurular, düşün davetiyeleri, ehliyetler (sürücü vs.), el ilanları (genellikle yeni bir ürün piyasaya çıkınca dağıtılan ve tek tarafı baskılı, genellikle resimsiz, bazen süsü olan üzerine mesaj yazılmış kâğıt), emlak broşürleri, envanterler, etiketler (hava yolları ile ilgili bagaj kartları, çıkartmalar vs.), faturalar, fişler, fiyat etiketleri, fişkür listeleri, fotoğraflar, futbol kartları, garantibelgeleri, gazete

nüşhaları, genelgeler, gezi ilanları, giriş kartları, giriş biletleri, giriş kuralları, görevden alma ilanları, haritalar, hava raporları, hediye çekleri, hisse paylaşım sertifikaları, hisse senedi listeleri, hisse senetleri, hizmet bedelleri, ilanlar (elektrik direklerine yapıştırılan, çeşitli türde satışlara ait ilanlar da dâhil), işe alım nitelik tanımları, iyi niyet kartları, kâğıt bebekler, kâğıt paralar, karneler, kartpostallar (resimli ve resimsiz), kartvizitler, kataloglar (satış vs. ile ilgili), kat planları (ev, ofis vs.), kibrit kutuları, kimlik kartları, kira kontratları, kitap ayrıçları, kitap parçaları, kitapçıklar, kitap etiketleri (kime ait olduğunu bildiren), kitap listeleri, koçanlar (çeşitli amaçlar için kullanılan), kredi kartları, kuponlar, kupürler, kurallar (işyeri vb yerlere girişler için), lisanslar, , lokanta mönüleri, makbuzlar (türlü faaliyetlerde kullanılan), mecmualar, mektuplar, meyve sarılan ambalajlar, minyatürler, müzik materyallerine ait mahfazalar, noter senetleri, okul diplomaları, otel tarife kartları, otobüs biletleri, oy pusulaları, oyun kartları, pasaportlar, personel kartları (kimlik vs.), peşin alımlar için tanıtım materyalleri, piyango biletleri, posta kartları, posta pulları, posterler, programlar (türlü etkinliklerle ilgili), prospektüsler, puro kutuları, puro kutusu etiketleri, raporlar (yayınlanmış ve yayınlanmamış), doktor reçeteleri, rehberler, reklâmlar (postayla gelen), reklâm kartları (ticari firmaların), resimler (farklı türde), resmi açıklamalar/beyanlar, rezervasyon formları, rozetler, sakızlardan çıkan kartlar, seçim yazıları, senetler, sertifikalar, sevgililer günü kartları, sevkiyat formları, sevk irsaliyeleri, sınav kopyaları, sigara paketleri, sigorta poliçeleri, sinema anı materyalleri, sinema biletleri, sinema gösterim saatleri çizelgeleri, sirkülerler, sipariş formları (türlü satın almalarla ilgili), sözleşmeler, spor loto kuponları, spor skor sonuçları, spor toto kuponları, süt şişesi kapakları, şirket raporları, şişe etiketleri, tahviller, takvimler, tanıtım broşürleri, tapu senetleri, tarifeler (tren, vapur gibi), taşımacılığa ait tarifeler, tayın karneleri (bazı şeylerin karne ile verildiği döneme ait), taziye kartları, tebrik kartları, telgraflar, tiyatro afişleri, tiyatro programları, toplantı gündemleri, toplantı tutanakları, üyelik kartları, üyelik formları, üyelik koçanları, üyelik kuralları, yanış giriş formları, yayınlar (5 sayfadan daha az), yemek tarifeleri, yol haritaları (Makepeace, 1985, s.220-223; Stone, 1998, s.101; Burant, 1995, s.191; National Library of Australia, 2011; Ephemera Society of America, 2011).⁶

Arşivlerin bu tür materyali derleyebilmeleri için ilgi ve bilincin artmasının yanı sıra şüphesiz yasal dayanağının da olması gerekir. Türkiye’de yasal ve uygulama durumu oldukça karmaşık olan efemera türü belgelerin arşivcilik açısından yasal dayanağı hakkında kısaca bilgi verilebilir.⁷ Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bu yasalar temelde kamu kurumları için düzenlenmiş mevzuattır ve bu nedenle efemera türü belgelere yaklaşım tarzları ya sınırlı kalmakta ya da içinde eksik ifadeler barındırmaktadır. Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşlarında üretilen arşiv belgelerini devralma yetkisi Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM)’ne verilmiştir, ancak bunlardan çok azının DAGM’ne belge devretme zorunluluğu vardır. Ayrıca, kamu kurum ve kuruluşlarında oluşan ve dosya bağlamı bozulmamış belgelerin efemera olarak görülemeyeceği kabulü

6 Kuşkusuz bu listeyi daha da uzatmak mümkündür. Bununla birlikte burada toplum tarihinin araştırılmasında önemli bir rol üstlenmesi muhtemel olan temel bir listenin ancak bir kısmının zikredilmesiyle yetinilmiştir.

7 Efemera türü belgeleri bulundurabilecek Türkiye’deki gerçek ve tüzel kişilerin, bu belgeleri derlemek üzere dayanak olarak aldıkları yasaların çeşitliliği ve farklılığı “yasal dayanak ve uygulama” konusunu oldukça kapsamlı hale getirmektedir. Efemera konusunu bu açılardan ele alan bir çalışma tarafımızdan yapılmaktadır.

ile zaten buralarda efemera türü belgelerin oluşması, özel bir çaba sarf edilmediği sürece, hemen hemen olanaklı da değildir. Bu durumda efemera, genel olarak ifade edilecek olursa, ya gerçek kişilerin ya da özel hukuk tüzel kişilerin malıdır. Bu noktada DAGM'nün gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerce üretilen bu tür belgeleri devralma hak ve yetkisine sahip olmadığı söylenebilir. Ancak, DAGM, "Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun"un (1984) verdiği "Devlet ve millet hayatını ilgilendiren her türlü bilgi ve belgeleri toplamak, değerlendirmek ve saklamak" (madde 11/b) ve "Çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile özel şahısların elinde bulunan arşiv malzemesini tespit etmek, toplamak, gerektiğinde satın almak, bunların tamir ve restorasyonunu yapmak, tasnif ve tercüme etmek, uygun görülenleri yayınlamak" (madde 11/c) yetkilere dayanarak pek çok efemera türünü bağış kabul etme, sahadan derleme ve satın alma yoluna gidebilir. Bununla beraber şimdiye dek efemera türü belgelerin toplanmasına ilişkin bir uygulamanın Türkiye'deki arşivlerde gerçekleştirilmediği de belirtilmelidir.

Sonuç

Toplamaya konu olması itibarıyla kökü 16. yüzyıla kadar inen ve 20. yüzyılın ikinci yarısında bilimsel araştırma konularında meydana gelen gelişmelerin farklı kaynak arayışlarını gündeme getirmesi sonucunda araştırmacılar tarafından kullanılmaya başlanan efemeranın arşivciler, kütüphaneciler ve müzeler hatta koleksiyoncular tarafından çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu tanımlar, söz konusu meslek mensuplarının kendi mesleki birikimleri ile (bir bakıma kurumsal) amaçları ve/veya ihtiyaçları ile biçimlenmiştir.

Kurum hafızası olan belgelerin, içerik ve fiziksel yapısı itibarıyla diplomatik olarak farklı bir belge türü altında adlandırılmaları söz konusudur. Efemera ise, öteden beri sahadan tek tek toplanan bir belge grubuna verilen genel bir addir. Bir anlamda, üretildiği kaynak ne olursa olsun, dosya ve fonksiyon bağı kopartılmış veya zaten bu bağın hiç olmadığı belge niteliği taşıyan efemeranın gruplandırılması, bir yandan onun konusunu ve/veya fiziksel özelliklerini diğer yandan ise mesleki bakış açısını yansıtır biçimde yapılmaktadır.

Uygulamada efemeranın arşiv, kütüphane ve müze kurumları tarafından koleksiyonlarına dâhil edilmesi arzulanmaktadır. Ancak bu uygulamalarda, efemera türü belgelerin fiziksel yapılarındaki büyük farklılıklar nedeniyle, toplanacak materyalin sınırlarını çizmek, bir başka deyişle hangi kurumun ne toplayacağını belirlemek, oldukça zordur. Objeye ağırlıklı malzeme toplamaları, yani sağlayabileceği nesnelere yapılarındaki fiziksel vs. farklılığın daha belirgin olması müzeler için sınır çizmeyi kolaylaştırabilir. Oysa arşiv ve kütüphane kurumlarının sağlayabilecekleri efemera arasında kesin bir sınır belirlemek güçtür. Burada arşivlerin edinebileceği efemeranın, kurumsal bir fonksiyona bağlı olarak üretilmiş ve faaliyete bağlı bir dosyanın parçası olanlar dışında kalanlardan, yani bir koleksiyonun içinde arşive gelen ya da çeşitli beklenti ve ihtiyaçlara (ulusal, kurumsal ve araştırmacı vb.) yönelik olarak sahadan edinilen belgelerden oluşabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Acland, G. (1993). Glossary. Judith Ellis (Ed.). *Keeping archives* (2.bs.) içinde (s. 458–481). Port Melbourne: D. W. Thorpe and Society of Australian Archivists.
- Archives of Ontario. (2012). *Andrew Merrilees collection*. 30 Temmuz 2012 tarihinde http://ao.minisisinc.com/scripts/mwimain.dll/144/ARCH_DESC_FACT/FACTSDESC/REFD+F+1125?SESSIONSEARCH adresinden erişildi.
- Arşivcilik terimleri sözlüğü. (1995). Bekir Kemal Ataman (Türkçeye çeviren ve genişleten). İstanbul: Librairie de Péra.
- Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. (1984). T. C. Resmi Gazete. Kanun No: 3056. 19/10/1984. Sayı: 18550.
- de Beaumont, S. (2010). *The ephemera society*. 5 Eylül 2011 tarihinde <http://www.ephemera-society.org.uk/articles/ephsoc.html> adresinden erişildi.
- Burant, J. (1995). Ephemera, archives, and another view of history. *Archivaria*, 40, 189–198.
- Coles, L. (1988). *Other archival holdings. A manual for small archives*. Vancouver: Archives Association of British Columbia.
- Dictionary of archival terminology*. (1984). Peter Walne (Ed.). Munchen: New York: K.G. Saur.
- Chartered Institute of Library and Information Professionals (CILIP). (2003). Ephemera: The stuff of history. *Report of the working party on ephemera*. Thatcham: Print Apple.
- Ephemera Society of America. (2011). What is ephemera? 5 Mayıs 2011 tarihinde <http://www.ephemerasociety.org/whatisephemera.html> adresinden erişildi.
- John Johnson Collection Exhibition. (2001). *The ephemera of trade*. Bodleian Library, University of Oxford. 8 Eylül 2011 tarihinde <http://www.bodley.ox.ac.uk/johnson/exhibition> adresinden erişildi.
- Karakaş, H. S., Rukancı, F. ve Anameriç, F. (2009). *Belge yönetimi ve arşiv terimleri sözlüğü*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Lauder, M. (2002). Saving printed ephemera: Setting priorities in preserving evidence of the everyday. *Current Studies in Librarianship*, 26(1/2), 67–68.
- Makepeace, C. E. (1985). *Ephemera: A book on its collection, conservation and use*. Brookfield Vt. U.S.A.: Gower.
- Menne–Haritz, A. (1999). *Schlüsselbegriffe der archivterminologie* (2.bs.). Marburg: Veröffentlichungen der Archivschule Marburg – Institut für Archivwissenschaft.
- National Library of Australia. (2011). *Ephemera*. 15 Ekim 2011 tarihinde <http://www.nla.gov.au/what-we-collect/ephemera> adresinden erişildi.
- Online etymology dictionary. (2011). *Ephemera*. 15 Kasım 2011 tarihinde <http://www.etymonline.com/index.php?term=ephemera> adresinden erişildi.
- Organ, M. (1987). Ephemera in archives: What to do? (a possible solution from the University of New South Wales Archives). *Archives and Manuscripts*, 15, 105–118.

- The Oxford English dictionary online. (2011). *Ephemera*. 10 Kasım 2011 tarihinde <http://oxforddictionaries.com/definition/ephemera> adresinden erişildi.
- Rickards, M. (1977). *This is ephemera: Collecting printed throwaways*. Brattleboro: Gossamer Press.
- Rickards, M. (2000). *The encyclopedia of ephemera: A guide to the fragmentary documents of everyday life for the collector, curator, and historian*. London: The British Library; New York: Routledge. 2 Kasım 2011 tarihinde <http://www.amazon.com/Encyclopedia-Ephemera-Fragmentary-Documents-Collector/dp/0415926483> adresinden erişildi.
- Roberts, D. (1993). Managing records in special formats. J. Ellis (Ed.). *Keeping archives* (2.bs.) içinde (s.385-427). Port Melbourne: D. W. Thorpe and Society of Australian Archivists.
- Sparks, S. (2009). *The death of postcard collector magazine*. 20 Eylül 2011 tarihinde http://postcardcollector.org/forum/comments.php?DiscussionID=16&page=1#Item_0. adresinden erişildi.
- Stone, R. (1998). Junk mail: Printed ephemera and preservation of the everyday. *Journal of Australian Studies*, 22(58), 99-106.
- Üstün, A. (2011). *Enformasyon bilimi ve teknolojisi kavramlar sözlüğü (Almanca-Türkçe / Türkçe-Almanca)*. İstanbul: Elit Kültür.
- Wikipedia. (2011). *Ephemera*. 25 Ekim 2011 tarihinde <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ephemera>. adresinden erişildi.
- Young, T. G. (2003). Evidence: Towards a library definition of ephemera. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 4(1), 11-26.